

## МАНЖ ЧИН УЛСЫН ҮЕИЙН ЧУУЛГАНЫ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА

SAMET KALYONCU

**Товч агуулга.** Манж Чин улс XVII зуунаас эхлэн Монгол нутгийг захиргаандаа оруулснаар, тухайн бүс нутгийн нийгэм, улс төр, захиргааны тогтолцоог зохион байгуулах зорилгоор шинэ бүтэц, тогтолцоог нэвтрүүлсэн байна. Энэ хүрээнд хамгийн онцгой анхаарал татдаг байгууллага бол чуулган байжээ. Чуулганы тогтолцоо нь Монголын уламжлалт хуралдайн зарчимд тулгуурласан боловч Манжийн төвлөрсөн төрийн хяналтад нийцүүлэн зохион байгуулагдсан шинэ хэлбэр байв. Халхын дөрвөн аймагт байгуулсан чуулган нь тухайн бүс нутгийн удирдлагын төв болж, цэргийн, захиргааны, хууль цаазын, эдийн засгийн бодлогыг хэрэгжүүлэх үндсэн механизм болжээ. Чуулганы бүтэц нь чуулган дарга, дэд дарга, туслагч жанжин, хэбэй, бичээч зэрэг олон түвшний албан тушаалтнаас бүрдэж байв. Чуулган гурван жил тутам хуралдаж, орон нутгийн асуудлыг хэлэлцэн шийдвэрлэж, эдгээр шийдвэрийг төв засгийн газрын батламжаар хэрэгжүүлдэг журам үйлчилж байжээ. Эр төөлөх, өртөөний тогтолцоог хөгжүүлэх, алба татварын хэмжээ тогтоох, зөрчил маргаан шийдвэрлэх, цэргийн зохион байгуулалтыг хариуцах зэрэг олон талт үүрэг бүхий чуулган нь орон нутгийн удирдлагын тогтвортой байдлыг хангахад гол үүрэг гүйцэтгэсэн. Түүнчлэн энэхүү бүтэц нь Манжийн төрийн хяналт, бодлогыг орон нутгийн хэмжээнд бүрэн хэрэгжүүлэх, ноёд, засаг захиргааны байгууллагын хоорондын уялдааг хангах чухал гүүр болон ажиллаж байв. Иймд чуулганы тогтолцоо нь Халхын XIX зууны нийгэм, улс төрийн амьдралд гүн гүнзгий нөлөө үзүүлсэн, Манжийн захиргааны чадамжийг илтгэсэн гол тогтолцооны нэг байсныг энэхүү судалгаа онцолж байна.

**Түлхүүр үгс:** Төв Ази, Дайчин гүрэн, Манж Чин улс, Халх, Чуулган, Хуралдай

### 1. Дайчин гүрний үеийн монголчуудын чуулган

Манж нар монголчуудыг захирч эхлээд удалгүй тэдний оршин байгаа нийгмийн бүтэц, ахуй соёл, зан заншлыг ойлгож улмаар тэр ойлголтоо ашиглан монголчуудыг удирдах зорилгоор эн тэргүүнд “Гадаад монгол” болон “Дотоод монгол” гэсэн хоёр бүлэг болгон хуваажээ.<sup>1</sup> Энэ хуваарилалт нь Монголын ард

---

<sup>1</sup> Оюунжаргал О. *Манж Чин улсаас монголчуудыг захирсан бодлого (Ойрадуудын жишээн дээр)*, Улаанбаатар: Арвин судар, 2009, т. 5.

түмний доторх ялгаа, түүх, зан заншлыг гүнзгий ойлгож, захиргааны тогтолцоог илүү үр дүнтэй зохион байгуулахад чухал үүрэг гүйцэтгэсэн юм. Гадаад Монгол нь ихэвчлэн манжийн захиргаанаас тусдаа, зарим талаараа өөрийн өв уламжлал, зан заншлыг хадгалахад чиглэсэн бол, харин Дотоод Монгол нь Манжийн шууд хяналт дор орсон монголчуудад зориулагдсан бүтэц байсан юм. Гэвч алсдаа энэхүү хуваарилалт нь Монголын ард түмний дотоод зөрчил, соёлын ялгааг гүнзгийрүүлж, нийгэмд өөрчлөлт хийхэд нөлөөлсөн гэж урьдчилсан байдлаар үзэж болох байх. Ер нь гэхдээ монголчуудыг Гадаад ба Дотоод хэмээн хоёр хувааснаараа манж нарт Монголын газар нутаг, хүн амын хуваарилалтыг сайжруулан, хяналтаа нэмэгдүүлэх боломжтой болгожээ. Мөн түүнчлэн Монголын нийгмийн бүтэц, удирдлага, эдийн засагт нөлөөлөх зорилгоор тэдний хоорондын харилцааг зохицуулж, улс төрийн тогтолцоог өргөжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой зохицуулалт болжээ. Энэ үеэс Монголчуудын нийгэмд эрсдэл, сорилт тулгарч, улмаар тэдний соёл, хэл, зан заншилд ч өөрчлөлтүүд гарсан юм. Иймээс Манж нарын энэхүү хуваарилалт нь Монголын түүхэнд шинэ бүлгийг нээсэн бөгөөд тухайн үеийн Монголчуудын эрх мэдэл, нийгмийн харилцааг өнөөдөр бид нар илүү гүнзгий судлах шаардлагатайг сануулсан түүхэн үйл явдал гэж үзэж байна.<sup>2</sup> Гадаад Монголд:

- Халхын 4 чуулган, 86 хошуу<sup>3</sup>,
- Алшаа өөлд хошуу,
- Эзнээ голын торгууд хошуу,
- Хөх нуурын 29 хошуу,
- Дөрвөдийн зүүн, баруун гарын 2 чуулган, 16 хошуу,
- Чин сэтгэлтийн чуулганы шинэ торгуудын 2 хошуу ба хошуудын 1 хошуу,
- Үнэн сүжиг чуулганы хуучин торгуудын 10 хошуу,
- Бат сэтгэлтийн чуулганы хошуудын 3 хошуу,
- Хар мөрний Их мянганы 1 хошуу багтаж байв.<sup>4</sup>

Манжийн төр Халхад чуулганы тогтолцоог нэвтрүүлэхдээ тухайн бүс нутгийг уламжлалт засаг захиргааны хүрээнд зохицуулах замаар хяналтын

<sup>2</sup> Nicola Di Cosmo. "From Alliance to Tutelage: A Historical Analysis of Manchu-Mongol Relations before the Qing Conquest". *Front. Hist. China*. 7(2), т. 192.

<sup>3</sup> Сүүлийн үеийн судалгаагаар Манжийн үеийн Халхын хошуудын тоо тогтмол бус, харин улс төр, захиргааны нөхцөл байдлаас хамааран өөрчлөгдөж байсныг тогтоожээ. Өмнөх судалгаанд 34–36 хошуу гэж тэмдэглэгдэж байсан бол шинэ эх сурвалжууд 1691 онд 37 хошуу байсан гэж үзжээ. Мөн зарим тамгагүй ч хошууны хувиар хүлээн зөвшөөрөгдсөн засаг ноёдыг хамруулбал энэ тоо 87 хүрч байсан талаар ч дурдсан байна. Жамбалдорж Ц. "Чин улсын үеийн халхын хошуудын нэр, тоог нягтлах нь". *Нүүдэлчдийн өв судлал*. Том XXV, Fasc. 1-26, Улаанбаатар: Соёмбо, 2024, т. 92-97.

<sup>4</sup> *Зарлигаар тогтоосон Гадаад Монголын төрийг засах явдлын яамны хууль зүйлийн бичиг*, тэргүүн дэвтэр; Сономдагва Ц. *Манжийн захиргаанд байсан үеийн ар монголын засаг захиргааны зохион байгуулалт (1691-1911)*. Улаанбаатар: ШУА, 1961, т. 74.

механизмыг илүү үр дүнтэй болгох, мөн төв засгийн эрх мэдлээс үүдэлтэй эрх мэдлийн тэнцвэрийг хадгалах, тогтвортой хэрэглэх зорилготой байжээ. Энэ зорилго нь улс төрийн тогтолцоог бэхжүүлэх, нийгмийн хүнд суртлыг бууруулах, мөн засаглалын төвшинд үр ашигтай шийдвэр гаргах явцыг сайжруулахад чиглэгджээ. Чуулганы тогтолцоо нь уламжлалт Монгол нийгмийн бүтэц, засаглалын хэв маягтай нийцсэн аж. Ингэснээр Манжийн төр дотоод хяналтаа хадгалах, төрийн хэрэгжилт, хариуцлагыг нэмэгдүүлэх, мөн төв засгийн газар ба орон нутгийн засаглалын хоорондох харилцааг ч сайн зохицуулах боломжийг бүрдүүлсэн. Мөн чуулганы тогтолцоо нь Монголчуудын дотоод нэгдлийг бэхжүүлэх, соёл, зан заншлыг хадгалах, нийгмийн хариуцлагыг нэмэгдүүлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэж байв. Эцэст нь, энэ явц нь Монголын түүхэнд улс төрийн тогтворгүй байдлыг бууруулах, төв засгийн эрх мэдлийг бэхжүүлэх зорилгод чиглэгдсэн нь улам тодорхой болсон юм. Тиймээс Манжийн төрийн энэхүү арга хэмжээ нь Монголын нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд, мөн түүхийн хувьд чухал нөлөө үзүүлсэн.<sup>5</sup>

Манж Чин улсын үед Монгол нутгийн засаг захиргааны тогтолцоог боловсронгуй болгох үүднээс аймаг бүрд чуулган гэх удирдах газар байгуулагдаж, уг чуулганы санхүүжилтийг тухайн аймаг болон харьяа хошуудын хамтын оролцоогоор бүрдүүлдэг тогтолцоотой байжээ.<sup>6</sup> Чуулганы удирдлагын үр ашигтай ажиллагааг хангах зорилгоор тус бүрийн чуулганы дэргэд 4-6 түшмэл, мөн бичээч, зарлага нар ажиллаж, тэдгээр нь гурван сарын хугацаатай ээлжлэн үүргээ гүйцэтгэдэг байв.<sup>7</sup> Энэ бүтэц нь удирдлагын дарааллыг нарийн хуваарилах, тогтвортой байдлыг хангахад чиглэгдсэн байсан бөгөөд тухайн бүс нутгийн бодлого хэрэгжилтэд чухал үүрэг гүйцэтгэж байжээ. Чуулганы даргаас гаргасан шийдвэр, тогтоолууд нь холбогдох байгууллага, нэгжүүдэд хүрч, эдгээр албан тушаалтнуудын хяналт дор хэрэгжих явцыг ханган ажилладаг байв. Тэдний үүрэг нь зөвхөн шийдвэр хүргүүлэхэд зогсохгүй, чуулганы зохион байгуулалт, үйл ажиллагааг бүс нутгийн засаг захиргааны тогтвортой байдалд нийцүүлэхэд голлох үүрэгтэй байсан юм. Санхүүгийн хувьд, тухайн үеийн ханшийн дагуу тооцоход Халхын нэг аймгийн чуулганы жил тутмын дундаж зардал нь 2600 лан хүрч байсан бөгөөд энэ нь чуулганы үйл ажиллагааны өргөн цар хүрээ, чуулганы тогтолцооны төвлөрсөн удирдлагыг бэхжүүлэхэд ихээхэн хэмжээний санхүүжилт шаардлагатайг харуулж байна. Ийнхүү чуулганы зардал нь тухайн бүс нутгийн санхүүгийн хувьд ач холбогдолтой бөгөөд хошууд болон аймгийн хамтын оролцоог шаардан, санхүүгийн зохицуулалтаар чуулганы тогтвортой байдлыг хангаж байсан нь онцлог юм.<sup>8</sup>

<sup>5</sup> Нацагдарж Ш. *Манжийн эрхшээлд байсан үеийн Халхын хураангуй түүх (1691-1911)*. Улаанбаатар: ШУА, 1963, т.84.

<sup>6</sup> Гонгор Д. *Халх товчоон*. Боть 1, Улаанбаатар: ШУА, 1978, т. 314.

<sup>7</sup> Очир А. *Монголын түүхийн судалгаа*, Боть 2, Улаанбаатар: Соёмбо, 2011, т. 254.

<sup>8</sup> Мөн тэнд.

## 2. Чуулганы бүтэц, зохион байгуулалт

Чуулганы бүтэц зохион байгуулалтад гол захирагч нь “чуулган дарга” хэмээн нэрлэгддэг бөгөөд тэргүүний үүргийг гүйцэтгэж байжээ.<sup>9</sup> Чуулганы даргын удирдлага дор, түүний орлогч буюу дэд чуулганы дарга, аймгийн цэргийн жанжин, буюу туслагч жанжин, түүний орлогч хэбэй, мөн Манжийн төрийг төлөөлөх оролцох “амбан” зэрэг албан тушаалтнууд багтдаг байв.<sup>10</sup> Энэ бүтэц нь захиргааны тогтолцоог хялбарчилж, удирдлагын үйл ажиллагааг үр дүнтэй явуулахад чиглэж байсан бөгөөд Монголын нийгмийн засаглалын онцлогт нийцэж байжээ.

Чуулганы дарга нь бүс нутгийн засаг захиргааны нийт бодлого, шийдвэрийг удирдан зохицуулж, аймаг хоорондын уялдаа холбоог хангах үүрэгтэй байсан бол дэд чуулганы дарга нь даргын хяналт дор ажиллаж, захиргааны шийдвэрийн хэрэгжилтийг хангах ажлыг зохион байгуулдаг байв. Цэргийн захирагч нь тухайн аймгийн цэргийн хүчний зохион байгуулалт, хяналтыг хариуцаж, улс төрийн аюулгүй байдал, хамгааллыг хангахын төлөө ажилладаг байсан бол амбан нь зөвлөх үүрэгтэйгээр чуулганы бодлого, төлөвлөгөөг боловсруулах, хэрэгжүүлэхэд оролцдог байжээ. Энэ тогтолцоо нь засаг захиргааны үйл ажиллагааг шат дараатайгаар зохион байгуулж, төвөөс удирдах хяналтыг оновчтой болгохын зэрэгцээ орон нутгийн засаглалын бие даасан байдлыг хангах, цэргийн болон захиргааны нэгдмэл байдлыг дэмжих боломжийг бүрдүүлсэн байна.<sup>11</sup>

Чуулганы бүтэц нь төвлөрсөн болон орон нутгийн засаг захиргааны уялдаа холбоог бэхжүүлэхийн тулд сонгуулийн аргаар тодордог албан тушаалтнуудаас бүрддэг байсан бөгөөд энэ нь чуулганы ардчилсан шинж чанарыг илэрхийлж байв. Чуулганы иргэдийн үүрэг, хариуцлага нь хошууны иргэдтэй ижил төстэй боловч харьцангуй өргөн хүрээнд хэрэгжиж, олон талт зохицуулалт хийх боломжийг бүрдүүлжээ. Чуулган нь харьяа хошуудын сум эрийн тоо, хүн амын хэмжээ, эдийн засгийн байдлаас хамааран алба хуваарилах үүрэгтэй байсан бөгөөд албаны хэмжээг жил бүрийн шаардлага, хэрэгцээнд тулгуурлан тогтоодог байв. Энэ татварын орлого нь чуулганы захиргаа, хошуудын хэрэгцээ, нийт бүс нутгийн хөгжилд зарцуулагддаг байснаараа онцлог. Чуулган нь шуудан, харилцаа холбооны тогтолцоог хөгжүүлэх, нийгмийн чухал төвүүд хоорондын мэдээлэл дамжуулах үйлчилгээг зохицуулах үүрэгтэй байсан. Чуулган даргын ордон, томоохон хотууд болон бусад чухал албан тушаалтнуудын байрлалд морьт болон тэрэгт шуудангийн системийг байгуулж, харилцаа холбоог тасралтгүй хангахыг зорьсон. Иймд хошуу бүр чуулганы харилцаа холбооны системд тодорхой хувь нэмрээ оруулж, бүс нутгийн дотоод болон гадаад харилцааг баталгаатайгаар зохицуулдаг байлаа.<sup>12</sup> Энэ бүтэц нь орон нутгийн болон төв засаглалын

<sup>9</sup> Баярсайхан Б. *Монголын эрх зүйн түүх, соёлын судалгаа*, Улаанбаатар: Соёмбо, 2021, т. 406.

<sup>10</sup> 銚學劉, 蒙古盟旗制度西藏政教制度略述稿, 蒙藏專題研究叢書之七十四, 1996, т. 8; Санждорж М. *Монгол төрийн түүхээс, XIII-XIX зуун*. Улаанбаатар: Цомоглигтөв, 1998, т. 1116.

<sup>11</sup> Sechin Jagchid and Paul Hyer. *Mongolia's Culture and Society*, New York: Routledge, 2018, т. 326.

<sup>12</sup> Herbert Harold Vreeland. *Mongol Community and Kinship Structure*. New Haven: Human Relations Area Files, 1953, т. 15.

хоорондын харилцааг сайжруулж, төрийн тогтвортой байдлыг хангах чухал суурь болсон юм.

1728 он хүртэл чуулганы даргын эрх мэдэл нь хан язгууртнуудын эрх мэдлээс доогуур байр суурьтай байжээ. Манжийн төрөөс Халхын улс төрийн тогтолцоонд хан, чуулганы даргын эрх мэдлийн тэнцвэрийг хадгалахын тулд тусгай арга хэмжээ авч, чуулганы даргын эрх мэдлийг хааны шууд зарлигаар хязгаарлан хяналтад байлгаж байсан юм.<sup>13</sup> Энэхүү зохицуулалт нь дотоод засаг захиргааг хэт төвлөрүүлэхээс сэргийлж, Манжийн засаглалын хяналтыг улам бэхжүүлэх чухал алхам болсон гэж үзэж болно. Чуулганы тогтолцоонд Манжийн төрөөс онцгой анхаарал хандуулж, хяналтыг хадгалахын тулд Манжийн хаан өөрийн төлөөлөгч буюу тусгай элч нарыг чуулганд тогтмол илгээж, тэдгээр элч нар нь чуулганы үйл ажиллагаа, цэргийн зохион байгуулалт, хууль тогтоомжийн хэрэгжилт зэрэгт хяналт тавьж, шаардлагатай үед айлтгал өргөж өгч байсан. Энэ нь чуулганы даргын эрх мэдлийг хязгаарлаж, зөвхөн тодорхой хүрээнд л үйл ажиллагаа явуулах боломжийг олгосон бөгөөд чуулганы удирдлага нь төрийн дээд түвшний хяналт дор байснаар дотоод засаг захиргаанд Манжийн төрийн бодлогыг хэрэгжүүлэхэд чиглэгдсэн юм.

### 3. Чуулганы үйл ажиллагаа

Чуулган нь тогтсон журам ёсоор 3 жилд нэг удаа хуралдаж, орон нутгийн засаг захиргааны үйл ажиллагааг зохицуулах, чухал асуудлуудыг хэлэлцэх үүрэгтэй байв.<sup>14</sup> Гэсэн хэдий ч, заримдаа дайн тулаан, зөрчил тэмцэл зэрэг онцгой нөхцөл байдал үүссэн тохиолдолд чуулах, хуралдах давтамж тасалдах, эсвэл хойшлох явдал гарч байжээ. Энэ нь тухайн үеийн улс төрийн нөхцөл байдал, аюулгүй байдлын байдлаас шалтгаалан, чуулганы үйл ажиллагаанд тодорхой хэмжээний саад учруулж байсан бөгөөд орон нутгийн засаг захиргааны тогтвортой байдалд ч нөлөөлдөг байв. Зарим тохиолдолд чуулганаас гаргасан шийдвэрийг хэрэгжүүлэхээс өмнө Манжийн хаанаар зөвшөөрүүлэхийн тулд дээш нь Бээжингийн эрх баригч нарт хүргүүлдэг журам үйлчилж байжээ. Энэ нь чуулганы гаргасан аливаа шийдвэр нь төв засгийн газрын бодлого, удирдлагын чиглэлийг дагаж мөрдөх ёстой гэсэн зарчмыг чанд мөрдөж байсантай холбоотой юм. Шийдвэрийг Бээжинд илгээж, хааны зөвшөөрөл авснаар тухайн шийдвэрийн хэрэгжилтийг хууль ёсны болгож, төв болон орон нутгийн захиргааны уялдааг хангаж, засаг захиргааны тогтвортой байдлыг хангахад хувь нэмэр оруулж байсан гэж үзэж болно.

---

<sup>13</sup> Батжаргал О. *Манж Чин улсын үеийн Халх дахь чуулганы үйл ажиллагаа: Хэрлэн Барс хотын чуулганы жишээн дээр*. Магистрын дипломын ажил, МУИС, ШУС, ХУС, Түүхийн тэнхим, Улаанбаатар 2014, т. 22.

<sup>14</sup> Баярсайхан Б. *Монгол цаазын бичиг, (Харвицуулсан судалгаа)*. Улаанбаатар: Монгол Улсын Их Сургууль, Хууль Зүйн Сургууль, 2001, т. 41.

Чуулганы дарга нь орон нутгийн захиргааны харьяалалд хамаарах олон төрлийн үүрэг, хариуцлагыг хүлээдэг байжээ. Түүний эрх мэдэл нь хууль ёсыг сахиулах, олон нийтийн дэг журмыг хангах, орон нутаг дахь хууль зөрчсөн этгээдүүдийг илрүүлэх, зөрчилдөөнөөс урьдчилан сэргийлэх, шүүх таслах үйл ажиллагааг удирдан зохицуулах зэрэгт чиглэгдсэн байв. Эдгээр үүргүүд нь орон нутагт хууль дээдлэх зарчмыг хэрэгжүүлэх, иргэдийн дунд хууль сахилга батыг тогтоох, иргэдийн амар тайван байдлыг хангахад онцгой ач холбогдолтой байжээ. Чуулганы дарга нь захиргааны байгууллагуудын хоорондын уялдаа холбоог хангаж, орон нутагт аливаа зөрчил, асуудал гарсан тохиолдолд холбогдох хууль тогтоомжийн дагуу зохицуулалт хийх үүрэг хүлээдэг байв. Чуулганы даргын гаргасан шийдвэрүүд нь төв засгийн газрын бодлоготой нийцсэн байх шаардлагатай байсан тул аливаа маргаан, зөрчил үүссэн нөхцөлд захиргааны тогтолцооны журмыг мөрдөж, хууль ёсны дагуу зохих шийдвэр гаргах үүрэгтэй байв. Энэ нь орон нутгийн тогтвортой байдал, засаг захиргааны байгууллагуудын уялдаа холбоог баталгаажуулж, төрийн эрх мэдлийг орон нутгийн түвшинд үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд хувь нэмэр оруулж байв.<sup>15</sup>

Чуулган даргын өөр нэг чухал үүрэг нь орон нутгийн иргэдийн эрх ашгийг хамгаалах, хууль сахилга батыг иргэдэд таниулах, хуулийн талаарх мэдлэгийг түгээхэд чиглэж байлаа. Ингэснээр иргэдийн хууль, ёс журамд хандах хандлагыг нэмэгдүүлж, олон нийтийн дэг журмыг сахиулах үйл ажиллагаа зохион байгуулдаг байв. Чуулганы дарга нь захиргааны бүхий л хэрэгжилтийг хариуцаж, орон нутгийн захиргааны тогтолцооны хуулийн хэрэгжилтийг хангах, дотоодын зөрчилдөөн, маргааныг хууль ёсны дагуу шийдвэрлэх үүрэгтэй байсан нь чухал ач холбогдолтой юм. Түүнчлэн, чуулганы дарга орон нутгийн захиргааны олон түвшний ажилтнуудын үйл ажиллагааг хянаж, тэднийг хуулийн дагуу ажиллахыг баталгаажуулах, үнэлгээ хийх үүрэгтэй байв. Мөн иргэдийн эрх ашгийг хамгаалах чиглэлд онцгой анхаарал хандуулж, тэдний дунд гарсан зөрчилдөөн, маргааныг хуульд нийцүүлэн шийдвэрлэх үүрэгтэй байсан нь даргыг орон нутагт хүлээн зөвшөөрөгдсөн удирдагчийн байр суурь эзэлж байсныг тодорхой харуулж байна.<sup>16</sup>

## Дүгнэлт

Эзэнт гүрний хувьд чуулган нь тусгай хуралдай буюу улс төрийн зөвлөлдөх уулзалт гэсэн утгатай бөгөөд Монголын уламжлалт хуралдайн тогтолцоотой төстэй гэж болно. Харин Чин гүрний харьяаны монголчуудын хувьд тухайн бүс нутгийн удирдлагуудын дунд зөвлөлдөх, асуудал хэлэлцэх, стратегийн шийдвэр гаргах чухал механизм болж хувьсан уламжлагджээ. Чуулган нь орон нутгийн асуудлуудыг хамтран хэлэлцэх, төв засгийн газартай уялдаа холбоог

<sup>15</sup> Joseph Fletcher. “Ch’ing Inner Asia c. 1800”. *The Cambridge History of China*. Vol. 10, Late Ch’ing, 1800-1911, Part 1, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, т. 6.

<sup>16</sup> *Ноёд, тайж, лам нарын захидлын цуглуулга*, Баримт бичгийн эмхэтгэл, Эмх. Б.Ринчинноров, Г.Сэр-од, П.Чүлтэмсүрэн, Улаанбаатар: Мөнхийн Үсэг, 2019, т. 334.

бэхжүүлэх зорилготойгоор тусгай утга агуулж, эзэнт гүрний удирдлагын хүрээнд улс төрийн чухал үүрэг гүйцэтгэж байлаа. Манжийн захиргааны тогтолцоонд чуулган нь гурван жилд нэг удаа хуралдаж, орон нутгийн захиргааны бодлогыг хэлэлцэхээр зохион байгуулагддаг байсан бөгөөд энэ нь төвлөрсөн хяналтыг баталгаажуулах, олон жилийн туршид гарсан өөрчлөлтүүдийг нэгтгэн дүгнэх зорилготой байжээ. Чуулганы хуралдааны зохион байгуулалт нь төрийн хяналтыг бэхжүүлэх, захиргааны тогтолцоог үр дүнтэй ажиллуулахад чиглэж байжээ. Манжийн захиргаанд чуулганыг хуралдуулах нь тусгай хууль, журамд захирагдаж, Монголын уламжлалт хуралдайн тогтолцооноос тодорхой ялгаатай болсон байна. Энэ бүхэн нь чуулганы тогтолцоог зөв зохион байгуулж, түүнийг төрийн удирдлагын хэрэгсэл болгон ашиглах нь Манжийн засаглалын тогтвортой байдлыг хангах, бүс нутгийн захиргааны нэгдмэл байдлыг хадгалахад чухал үүрэгтэй байсныг харуулж байна.

Энд онцлон дурдах зүйл бол Манжийн үед хуралдаж байсан чуулганууд нь бидний ойлгодог хуучин хуралдай буюу хуралдайн уламжлалт бүтэцтэй төстэй байсан явдал юм. Манжийн үеийн монгол ноёдын чуулган нь зөвлөлдөх, шийдвэр гаргах, олон нийтийн асуудлыг хэлэлцэх зэрэг уламжлалт хуралдайн шинж чанарыг хадгалсан бөгөөд энэ нь тухайн үеийн улс төр, засаг захиргааны тогтолцоонд түүхэн хамааралтай байдлыг илэрхийлж байжээ. Мөн чуулган нь цугларах зорилго, бүтэц, гаргасан шийдвэр болон тэдгээрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээ зэрэг олон талаараа энэхүү төстэй байдлыг илэрхийлж байна гэж үзэж болно. Гэвч XIII зууны хуралдай буюу чуулганууд болон XVII-XX зууны хоорондох чуулганууд нь өөр хоорондоо тодорхой ялгаатай байсныг онцлон тэмдэглэх нь зүйтэй. Чингис хааны үед зохиогдож байсан чуулганууд нь дайн зарлах эсвэл чухал шийдвэр гаргах зорилготой байсан бол тухайлбал Манжийн үеийн Халхын дөрвөн аймгийн чуулган нь дотоодын асуудлыг шийдвэрлэхэд чиглэгдэж байжээ. Өмнөх үеэс ялгарах өөр нэг онцлог нь Манжийн ноёрхол дор байсан явдал юм. Мэдээж хэрэг, тухайн үеийн нөхцөл байдал нь засаг захиргааны бүтэц, зохион байгуулалтад огт өөр онцлог шинжийг бий болгож байлаа. Гэвч бид энэхүү судалгаандаа чуулган хэмээх ойлголтыг голчлон авч үзэж байгааг онцлон уншигч та бүхэн анзаарахыг хүсье.

### Abstract

Beginning in the 17th century, the Qing Empire incorporated Mongolian territories into its administrative system, introducing new structures and institutional mechanisms aimed at reorganising the region's social, political, and administrative order. Among these, the most prominent institution was the *chuulgan* (assembly). Although the *chuulgan* system was rooted in the traditional Mongolian council practices, it was restructured in line with the Qing Empire's centralised governance. The *chuulgan* established in the four *aimags* of Khalkha served as regional administrative centres responsible for the implementation of military, legal,

fiscal, and economic policies. This institution comprised various ranks, including the *chuulgan darga*, *ded darga*, assistant general (*tuslagch janjin*), *khebei*, and scribes. The *chuulgans* convened triennially to deliberate and resolve local matters, with decisions becoming effective upon ratification by the central government. Entrusted with multifaceted responsibilities such as military census, overseeing postal networks, determining taxation, adjudicating disputes, and coordinating military organisation, the *chuulgan* played a pivotal role in maintaining local administrative stability. Furthermore, it functioned as a critical intermediary facilitating the implementation of imperial policies at the local level and coordinating interactions between the nobility and the administrative apparatus. As such, the *chuulgan* system significantly influenced the socio-political landscape of 19th-century Khalkha and stands out as a key manifestation of the administrative capacity of Qing rule in Mongolia.

**Keywords:** Central Asia, Qing Dynasty, Manchu, Khalkha, Chuulgan, Kurultai

### Номзүй

*Англи хэлээр:*

Di Cosmo, Nicola. “From Alliance to Tutelage: A Historical Analysis of Manchu-Mongol Relations before the Qing Conquest”, *Front. Hist. China*, 7(2)

Fletcher, Joseph. “Ch’ing Inner Asia c. 1800”, *The Cambridge History of China*, Denis Twitchett, John K. Fairbank (ed.), Vol. 10, Late Ch’ing, 1800-1911, Part 1, Cambridge:

Cambridge University Press 2008

Jagchid, Sechin and Paul Hyer. *Mongolia’s Culture and Society*, New York: Routledge 2018

Vreeland, Herbert Harold. *Mongol Community and Kinship Structure*, New Haven: Human

Relations Area Files 1953

*Монгол хэлээр:*

Батжаргал О. *Манж Чин улсын үеийн Халх дахь чуулганы үйл ажиллагаа: Хэрлэн Барс хотын чуулганы жишээн дээр*, Магистрын дипломын ажил, МУИС, ШУС, ХУС, Түүхийн тэнхим, Улаанбаатар, 2014

Баярсайхан Б. *Монгол цаазын бичиг, (Харвцуулсан судалгаа)*, Улаанбаатар: Монгол Улсын Их Сургууль, Хууль Зүйн Сургууль. 2001

Баярсайхан Б. *Монголын эрх зүйн түүх, соёлын судалгаа*, Улаанбаатар: Соёмбо принтинг 2021

Гонгор Д. *Халх товчоон*, Боть 1, Улаанбаатар: ШУА. 1978

Жамбалдорж Ц. “Чин улсын үеийн халхын хошуудын нэр, тоог нягтлах нь”.

*Нүүдэлчдийн өв судлал*, Том XXV, Fasc. 1-26, Улаанбаатар: Соёмбо. 2024

*Зарлигаар тогтоосон Гадаад Монголын төрийг засах явдлын яамны хууль зүйлийн бичиг*, Тэргүүн дэвтэр

Нацагдарж Ш. *Манжийн эрхшээлд байсан үеийн Халхын хураангуй түүх (1691-1911)*, Улаанбаатар: ШУА 1963

*Ноёд, тайж, лам нарын захидлын цуглуулга*, Баримт бичгийн эмхэтгэл, Эмх.

Б.Ринчинноров, Г.Сэр-од, П.Чүлтэмсүрэн, Улаанбаатар: Мөнхийн Үсэг. 2019

Оюунжаргал О. *Манж Чин улсаас монголчуудыг захирсан бодлого (Ойрадуудын жишээн*

*дээр)*, Улаанбаатар: Арвин судар. 2009

Очир А. *Монголын түүхийн судалгаа*, Боть 2, Ред. Ж.Болдбаатар, Улаанбаатар: Соёмбо. 2011

Санждорж М. *Монгол төрийн түүхээс, XIII-XIX зуун*, Улаанбаатар: Цомоглигтөв 1998

Сономдагва Ц. *Манжийн захиргаанд байсан үеийн ар монголын засаг захиргааны зохион байгуулалт (1691-1911)*, Улаанбаатар: ШУА 1961

*Хятад хэлээр:*

銚學劉, 蒙古盟旗制度西藏政教制度略述稿, 蒙藏專題研究叢書之七十四, 1996